

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS

M-4

LIETUVOS ISTORIJOS METRAŠTIS

1971
metai

VILNIUS

1971

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF THE HISTORY
OF LITHUANIA

1971

VILNIUS

1971

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1971

VILNIUS

1971

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК ИСТОРИИ ЛИТВЫ

Год
1971

ВИЛЬНИУС

1971

9(TL)
Li 237

Redakcinė kolegija

Jurginis Juozas, Merkys Vytautas, Milius Vacys,
Strazdūnaitė Rita (*sekretorė*), Šadžius Henrikas (*vyr.
redaktorius pavaduotojas*), Tautavičius Adolfas,
Tyla Antanas, Vaitkevičius Bronius (*vyr. redakto-
rius*), Žepkaitė Regina

Vilnius, Kosciūškos 30
Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas

Вильнюс, ул. Костюшки 30
Институт истории Академии наук Литовской ССР

UDK 9(474.5)15

BAUDŽIAVOS KRITIKA LIETUVOJE XVIII A. PABAIGOJE — XIX A. PRADŽIOJE

MEČYS JUČAS

Baudžiava Lietuvoje įsigalėjo XVI a. viduryje. Ją įtvirtino 1566 ir 1588 metų Lietuvos Statutai. Imunitetą, feodalinę žemės nuosavybės atributą, patvirtino 1588 m. (trečiasis) Lietuvos Statutas. Šlėkta (bajorai) gavo ne tik paveldėtos ir gautos iš kunigaikščių žemės nuosavybės, bet ir savo pavaldinių valdymo ir teismo teises. Jiems priklausiusią žemę ir joje gyvenusius baudžiauninkus jie galėjo nevaržomai valdyti, parduoti, keisti, užstatyti, dovanoti ir t. t. (7 Statuto skyrius, 1 artikulą). Statutas tik draudė užmušti savo baudžiauninką. Valstiečio „Jus vitae et necis“ nepriklausė šlėktai. Šlėkta, tyčia užmušęs be priežasties savo valstietį, buvo baudžiamas mirties bausme (12 skyrius, 1 artikulą). Pažymėtina, kad Lenkijoje toks įstatymas seimo buvo priimtas tik 1768 m.¹ Lietuvoje valstiečiui mirties bausmę galėjo paskelbti šlėktos teismas, bet ne pats vienas šlėkta. Baudžiauninkas ūkiniu ir teisiniu požiūriais skyrėsi nuo vergo. Baudžiauninkas paveldimai valdė valsčiaus žemę. Vergas, virtęs „šeimyniškiu“ („čeliadniku“), gyveno dvaro žemėje. Teisiniu požiūriu šlėkta galėjo ir valstietį parduoti be žemės, bet Lietuvoje tokie atvejai buvo reti.

Baudžiauninkai nuo amžių jų dirbamą žemę laikė savo žeme, atitekusia jiems paveldėjimo keliu. Šlėkta buvo visos (dvaro ir valsčiaus) žemės savininkas ir iš valstiečių už jų turimą žemę reikalavo rentos.

Lietuvos feodalizmo ypatybė buvo ta, kad išliko daug vadinamųjų „išeivių“ („pochozije liudi“) žmonių. Jie buvo laisvi ir galėjo keisti savo gyvenamąją vietovę. Nesant pramonės ir didesnių miestų, tokie „išeiviai“ gyveno kaime — feodالية teise dvarui priklausiusioje valsčiaus žemėje. Jie sudarė pagrindinę valstiečių kategoriją Vakarų Europoje (vilanai). „Išeivystės“ teisę Valakų reformos 1557 m. įstatymas suteikė ir Lietuvos valstybiniais valstiečiams. To įstatymo 33 artikulą numatė teisę valstiečiams palikti gyvenamąją vietą. Tačiau nuo XVI a. pab. Rytų Europoje įsigalėjo palivarkinis ūkis, o su juo stiprėjo ir baudžiava. Valstiečių „išeivystės“ teisės buvo varžomos ir naikinamos. Žemaitijoje, kur palivarkinis ūkis nebuvo paplitęs, o daugumas valstiečių mokėjo tik piniginę rentą, ir toliau gyvavo valstiečių paprotinė teisė keisti gyvenamąją vietą.

Nuo XVIII a. pab., kai ūkinis gyvenimas žymiai pagyvėjo, turtingesni valstiečiai ėmė sau laisvę išsipirkti. Būdami laisvaisiais žmonėmis, jie privalėjo normuoti savo santykius su dvaru, kurio žemėje jie gyveno. Žemę jie valdė pagal „laisvą“ susitarimą, surašytą į vadinamąjį kontraktą. Ši sutartis dar nebuvo kapitalistinė žemės nuomos sutartis, nes ją diktavo dvarininkas. Laisvasis valstietis dar nebuvo pilietis. Jis negalėjo bylinėtis su dvarininku dėl šios sutarties vykdymo. Tokia sutartis buvo artimesnė feodalines rentos formai. Tačiau ji pažangesnė, lyginant su inventorine baudžiauninko padėtimi. Laisvasis žmogus, įvykdęs sutarties (sudaromos paprastai kas treji metai) sąlygas ir pasibaigus jos terminui, galėjo išeiti ir ieškoti „geresnio“ pono. Valstybė bandė paimti „įstatymo globon“ tokias sutartis. Pirmasis bandymas buvo 1791 m. gegužės 3 d. konstitucija (4 straipsnis). Ši žūstančios Žečpospolitos konstitucija nebuvo įgyvendinta. Tik 1848 m., Lietuvai jau esant Rusijos imperijos sudėtyje, buvo priimtas įstatymas dėl laisvųjų žmonių. Jų sutartys su dvarininkais buvo imta reguliuoti įstatymu.

¹ Volumina legum, t. VII, Petersburg, p. 280.

Tačiau galutinai nuomos sutartys įsigaliojo tik 1861 m., paskelbus valstiečius valstybės piliečiais. Ties šiais klausimais kiek smulkiau apsisistojome todėl, kad baudžiamosios kritikai daugiausia ir siūlė laisvąją sutartį, kaip perėjimo nuo baudžiamosios į kapitalistinę ūkį formą. Tačiau dalies jų siūlymai siekė žymiai toliau, negu tuo metu praktikuotos dvarininkų sutartys su laisvaisiais žmonėmis. Jie siūlė suteikti valstiečiams pilietines ir net politines teises ir valstybinio įstatymo globą.

Plačiausiai savo nuomonę baudžiamosios Lietuvoje reformavimo klausimu XVIII a. pab.—XIX a. pr. spaudoje reiškė švietėjai.

1. Švietėjai ir baudžiamosios kritika

Centrinę švietėjų literatūros vietą užėmė baudžiamosios kritika. Ji veikė visuomenę ir formavo jos nuomonę. Liberalioji visuomenės dalis neigė baudžiamą ir dvarininkų obskurantizmą. Viduramžiškas „immunitas“ prarado pirminę savo reikšmę, ir dvarininkų santykiai su valstiečiais jau nebuvo tik jų pačių reikalas.

Sio laikotarpio literatūra buvo antibaudžiaminė ne vien todėl, kad ji kritikavo dvarininkų žiaurumus, egoizmą, užjautė skriaudžiamus valstiečius. Ji kūrė naują ideologiją, aukštinsią žmogaus protą, teigusią, kad etiška ir teisinga yra tai, kas neprieštaruoja žmogaus prigimčiai. Lietuvoje šis teiginys nebuvo dar priešpastatomas teologiniam žmogaus pareigų ir teisių supratimui. Jis buvo gretinamas su bažnytine morale. Švietimo idėjų atstovai Lietuvoje skelbė buržuazinės lygybės ir teisybės idealus, priešpastatydami juos feodalinę priklausomybę. Jie kritikavo baudžiaminę santvarką, baudžiamą išnaudojimą ir siūlė sukurti harmoningą tautą, kurioje būtų darbo pasidalijimas. Tų pasiūlymų turinys buvo buržuazinis. Švietėjai XVIII a. pab. kėlė mintį, jog būtina valstiečius padaryti piliečiais, kurie dirbtų savo žemę. Tik tuomet kraštas pasidarys turtingas. Jie reikalavo valstiečiams valstybės globos, teismo ir apeliavimo į aukštesnę instanciją teisės, politinių teisių, teisės dalyvauti seimuose. Jie reikalavo leisti valstiečiams įsigyti nuosavybės žemę, ją išperkant iš dvaro nustatytais etapais.

Baudžiamosios kritika Lietuvoje turėjo senas tradicijas. Jos siekė toliau, negu švietėjų literatūra. Ji reikėsi jau Vilniaus akademijoje.

Teologas jėzuitas Martynas *Smigleckis* (1572—1619) rašė, kad baudžiauninkui, dirbančiam virš inventorinės normos, reikia mokėti atlyginimą, nes jis nėra vergas. Reikia sutarties, pagal kurią valstietis atliktų tai, kas jam priklauso. Kitaip jis negalės apsiginti nuo dvarininko daromų jam skriaudų. Valstiečiai privalo turėti nuosavybę, kurios negalima atimti po jų mirties, nes šią nuosavybę jie įsigyja, ne tik dirbdami dvaro žemę, bet ir prekiaudami, versdamiesi amatais. Tuo tarpu dvarininkai atima iš jų visa, kiek jie turi, ir tuo sulygina juos su vergais. Principas turi būti toks: valstietis moka dvarui už tai, ką jis gauna iš dvaro, o ne tai, kiek kas gali².

² *Smiglecki* Marcin, *O lichwie y o wyderkach, czynszach, spółnych zarobkach, naymach, arendach y samokupstwie krótka nauka...*, Kraków, 1619, § 25, 26 (Ši knyga yra Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto Mokslinėje bibliotekoje (toliau — VVUMB), III, 4233, 10020; šios knygos 1753 m. leidimas (Kraków) yra Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje (toliau — MACB), $\frac{L-18}{1755}$).

Akademijos profesorius Aleksandras *Olizarovskis* (g. 1618) 1651 m. paskelbė veikalą, pavadintą „Apie politinę žmonių sąjungą“³.

Joje jis įrodinėjo, kad jokios teisės normos negali įtvirtinti nelaisvės. „Ne tik jėga, bet ir remdamiesi įstatymu, dvarininkai negali paversti savo žmonių belaisviais, nes tam prieštarauja dievo, prigimties ir tautų teisė. Joks įstatymas negali įtvirtinti žmogiškosios neteisybės, kuri, nors ir daug amžių būtų praktikuojama, bet dėl senaties negali būti teisėta ir virsti papročiu, turinčiu teisinę galią. Įsisenėjęs paprotys dar nėra teisėtumo įrodymas. Nėra nelaisvės laisvu susitarimu ar baudžiavos be pasipriešinimo. Valstiečiai savo noru nepasiduoda baudžiavon, bet daro tai dėl žiaurais būtinumo. Gali būti laisvano riškas susitarimas, bet ne pasidavimas baudžiavon“⁴.

Plačiau ir giliau buvo kritikuojama baudžiava švietėjų literatūroje. 1770 ir 1771 m. Vilniaus akademijos profesorius ir Prienų klebonas *Mikolas Karpovičius* (1744—1803) pasakė 10 pamokslų, nukreiptų prieš nelaisvę, už valstiečių švietimą ir teises⁵. Jis gynė valstiečių teises, asmens ir ūkinio veikimo laisvę, stoji prieš dvarininkų sauvalę. Jis teigė, kad visos žmogaus teisės ir pareigos kyla iš žmogaus prigimties. Žmogaus prigimčiai ir evangelijai prieštarauja žiaurus dvarininkų elgimasis su valstiečiais. Jo pamokslas buvo darbo, teisių ir švietimo aukštinimas.

1792 m. vasario 14 d. jis, gindamas Gegužės 3 d. (1791 metų) konstituciją, kalbėjo: „Dabar visuomenės teisės globa saugo žemdirbį nuo jo prižiūrėtojų, valdytojų, tūkstančio jo krauju turtėjančių tarnautojų grobimų ir žvėriškumų“. Šiuos žodžius jis pasakė Prienuose pavieto seimelio atidarymo proga.

Prieš tai jėzuitas Nesvyžiaus noviciato rektorius *Martynas Kuženekis* (1705—1768) rašė, kad reikia valstiečiams leisti keisti gyvenamąją vietą ir palikti blogą dvarininką. Už dvarininkų padarytus valstiečiams nusikaltimus reikia juos teisti teisme⁶.

Buvęs jėzuitas matematikas, vienas iš Edukacinės komisijos liustratorių, važinėjęs į užsienį *Grigorijus Kniaževičius* (1737—1804) išvertė P. Bredlio žemdirbystės ir ūkininkavimo kalendorių, išleistą Anglijoje 1735 m.⁷ Tai buvo padaryta Vilniaus vyskupo *Ignoto Masalskio* (1729—1794) rūpesčiu. To darbo įžangoje vertėjas nuo savęs pridėjo, kad žemdirbystė dabar yra žmonių gyvenimo pagrindas, turtų šaltinis ir valsty-

³ Alexander Olizarovius, De politica hominum societate, Dandisci, 1651 (MACB, L-17/1221).

⁴ Ten pat, kn. 1, § XI, p. 152—153.

⁵ Michał Karpowicz, Kazania jubileuszowe, t. II, Wilno, 1777, Kraków, 1806, Warszawa, 1808; L. Pukianiec, Kazania jubileuszowe ks. M. Karpowicza, Wilno, 1934, p. 8—10.

⁶ Marcin Kurzeniecki, Rozmowy kapelana albo teologa nadwornego z oyczyszym panem chrześciańskim. Wilno, 1752.

⁷ Kalendarz rolniczy y gospodarski przez P. Bradley napisany przez X. Grzegorza Kniazewicza na polski język przełożony, Wilno, 1770 (MACB, L-18/1228). Jam taip pat priklausio ir vertimas (Folwark, w którym grunta nigdy nie zostawiają ugorem“, Wilno, 1770).

bės galybė. Todėl reikia geriau ūkininkauti ir „pagalvoti, kokiais būdais gražinti valstiečiams teises, išplėstas iš jų dėl nežmoniškuo“.

Vilniaus universiteto garsus matematikas ir astronomas profesorius Jonas *Sniadeckis* (1756—1830), vienas iš žymiausių švietėjų atstovų, 1781 m. lapkričio 9 d. kalbėjo: „Žmogus, gimęs laisvėje ir turėdamas įgimtus sugebėjimus, privalo naudoti juos sau savo paties laimei kurti; jis privalo išugdyti savyje tuos gabumus, kuriuos jame gamta paslėpė“⁸. Kai iš žmogaus atimta teisė laisvai naudotis savo teisėmis,—rašė J. Sniadeckis, o jis pats atiduotas lygaus sau žmogaus valiai ir valdžiai, jo žiaurumui ar aistrai, toks žmogus tampa neveikliu, jo jėga tarnauja kitam, jo siela nyksta ir jis pats virsta lavonu. Nelaisvėje valstietis ima galvoti, kad tai jo tokia lemtis.

Vilniaus universiteto teologijos profesorius Vilhelmas (Gvilelm) *Kalinskis* (1747—1789) ne kartą kreipėsi į dvarininko Povilo-Ksavero Bžostovskio 1769 m. atleistus iš baudžios Turgelių ir Merkinės (prie Vilniaus) valstiečius. Jis teigė, kad be žemės ir pono valstietis negali gyventi. Bet valstiečių ir pono santykiai turi būti reguliuojami sutartimi, o ne prievarta. Sutartis vienintelė išeitis geriems santykiams. Ponas duoda valstiečiams žemę, o šie moka jam rentą. Abi pusės įpareigos. Valstietis, patyręs skriaudą, gali apleisti poną. Jis turi teisę pasirinkti, iš ko imti žemę ir žinoti jos nuomos sąlygas. Nesvarbu, kiek valstietis moka, o svarbu, kiek jam lieka. Sutartis nėra nelaisvė, o gyvenimo būdas, laisvas nuo tironijos. Laisvė tai teisė gyventi, turėti namą, turtą, nepergyvenant nuolatinės baimės jų netekti. Paklausęs valstiečių, kame yra jų laisvė, pats atsakė: „Jums leista gauti iš žemės, kurią gavote naudotis, visokių gėrybių ir naudotis savo darbo vaisiais savo nuožiūra. Nei ponas, nei jo vietininkas, nė vienas žmogus neturi į juos teisės ir net po jūsų mirties jūsų arimai, jūsų namai ir turtas nebus atimtas, o liks jūsų palikuonims ar tam, kurį nurodysite“⁹. Žemdirbystė, pasak Kalinskio, tai mokslas, todėl šį darbą dirbantieji turi būti apsišvietę, turi mokytis.

Vilniaus universiteto profesorius Dovydas *Pilchovskis* (1735—1802) rašė prieš praeities ir dabarties baudžią. Jo manymu, dabartiniai laikai nesiderina su vergystės jungu¹⁰. Jis parėmė plačiai tada pagarsėjusios brošiūros „Apie lenkų baudžiauninkus“ (O poddanych polskich) autorių prieš Lietuvos vienuolių trinitorių provincijolą Ignotą *Grabovskį*, stojusį prieš valstiečių laisvę ir bandžiusį kritikuoti brošiūrą¹¹. D. Pil-

⁸ Jan Sniadecki, Piśma rozmaite, t. II, wyd. 2, Wilno, 1818, p. 260—261.

⁹ Mowa j. mci x. Kalińskiego o pociechach stanu rolniczego miana w Pawłowie r. 1779 dnia 29 czerwca; Mowa j. mci x. Kalińskiego o pożytkach z nauk dla rolników miana w Pawłowie 1780 dnia 8 maja; Mowa j. mci x. Kalińskiego o wolności miana w Pawłowie r. 1779 28 października.

¹⁰ Odpowiedź na pytanie... czyli dodatek do księgi o poddanych polskich, Wilno, 1789 (MACB, $\frac{L-18}{1725}$, $\frac{L-18}{1762}$).

¹¹ Dopytanie się u przodków czułości ku poddanym autorowi odpowiedzi czyli dodatku do księgi o poddanych polskich, Wilno, 1790, p. 154, 156—159, 166 (VVUMB, IV, 8853).

chovskis teigė, jog valstiečiams reikia asmens laisvės, kuri juos apsugotų nuo engimo.

Kritikavo baudžiavą net žmonės, stoję prieš švietėjus. Buvęs jėzuitas Ksaverijus *Bohušas* (1746—1823) 1815 m. rašė apie švietimo veikėjo, vieno iš Edukacinės komisijos kūrėjų ir fiziokratų atstovų *Joachimo Chreptavičiaus* (1729—1812) nuopelnus, naikinant savo dvaruose baudžiavą¹². K. Bohušas gynė valstiečio asmens laisvę ir teisę į kilnojamąjį turtą. Jis pasisakė už valstiečių teisę palikti poną, kuris jį skriaudžia ir verčia badauti.

2. Lietuvos fiziokratų idėjos

Fiziokratizmas — tai ekonominė teoija, atsiradusi XVIII a. II pusėje Prancūzijoje. Šios teorijos atstovai skelbė idėjų laisvę visuomenės mokslo ir politikos srityje. Ypač jie kėlė žemdirbystės ir žemės ūkio reikšmę. Jie taip pat pasisakė už asmens laisvę ir privatinės nuosavybės teisę.

XVIII a. pab. Lietuvoje plito Vakarų Europos fiziokratų idėjos. Vakarų Europos šalyse tuomet jau nebebuvo baudžiavos. Ten nebuvo reikalo kovoti su valstiečio nelaisve ir priespauda.

Lietuvoje fiziokratizmas reiškėsi kaip antibaudžiavinė ideologija, kaip mokslas apie valstiečių laisvę ir jų švietimą¹³. Fiziokratų pasekėjai Lietuvoje rašė, kad žemdirbystės likimas priklauso nuo valstiečių padėties pagerinimo, o tai galima padaryti, tik panaikinus baudžiavą. Net konservatyvioji fiziokratų dalis kritikavo baudžiavą, pavertusią valstiečius vergais. Jie teigė, kad valstiečių laisvė esanti būtina sąlyga žemės ūkiui pakelti ir nepriklausomai Lenkijai atkurti. Tad fiziokratizmas Lietuvoje reiškėsi kaip antibaudžiavinė ideologija, neigianti asmens laisvės ir laisvo veikimo varžymą ir reikalavęs baudžiavos panaikinimo. Fiziokratų stoji prieš valstybės kišimąsi į šį reikalą ir, gindami išimtinę dvarininkų teisę į žemę, pasisakė už nuomos santykius. Tai buvo ir Lietuvos liberaliosios dvarininkijos pažiūra, siūlanti pagerinti dvarininkų ir valstiečių santykius, išsaugojant dvaro žemės nuosavybės neliečiamumą.

Kairiuoju Lietuvos fiziokratų atstovu buvo Šiaulių apskr. dvarininkas, Ketverių metų seimo pasiuntinys nuo Žemaitijos, vertėjas, politikas *Mauricijus Pranciškus Karpis* (1749—1817). Jis išvertė į lenkų kalbą ir išleido *Ž. Ruso* patarimus lenkų vyriausybei. M. P. Karpis tapo valstiečių respublikonu. Savo anoniminiuose laiškuose, rašytuose 1789—1791 m., jis reikalavo valstiečiams teisės pirkti žemę, įstatymo globos, teisės dalyvauti įstatymų leidime, žemės nuosavybės teisių ir kt. Jis buvo karštas Gegužės 3 d. konstitucijos šalininkas ir rašinių šlėktiškajai demokratijai pagerinti autorius¹⁴.

¹² Roczniki Towarzystwa Warszawskiego przyjaciół nauk, t. X, 1815, p. 456—475.

¹³ P. P a d a l s k i s, Fiziokratų Lietuvoje, *Ekonomika*, 1937, Nr. 1, p. 1—28; P. P a d a l s k i s, Pirmoji ūkio doktrina Lietuvoje, *Židyns*, 1938, Nr. 7, p. 75—85.

¹⁴ MACB, $\frac{L-18}{1696}$, $\frac{L-18}{1212}$.

Žymiausias Lietuvos fiziokratas buvo Vilniaus universiteto rektorius Valerijonas *Strojnovskis* (1752—1816)¹⁵. Jis siekė teoriškai ir praktiškai pagrįsti valstiečių asmens laisvės ir žemės nuomos sutartis su dvarininkais.

Tik dvarininkus pripažindamas visos žemės savininkais, V. Strojnovskis skyrė pagrindinį dėmesį ne valstiečių asmens laisvės, o laisvųjų žmonių sutarčiai su dvaru dėl žemės nuomos. Jis teigė, kad žemės ūkio progresas reikalauja išlaisvinti valstiečius¹⁶. Išgąsdintas Prancūzijos revoliucijos, jis siekė įrodyti žemės nuosavybės neliečiamumą ir pagrįsti žemės nuomos sąlygas. Valstietis, jo nuomone, gali atlyginti dvarui už žemę, atiduodamas derliaus dalį, apmokėdamas pinigais arba atidirdamas¹⁷. Amžinos sutarties negali būti: sutartis turi būti sudaroma 15—24 metams. Apmokėdamas dvarui pinigais ar javais, valstietis turi daugiau laisvės.

Salyse, kuriose išaugę amatai ir yra daug gyventojų, galima žemės nuoma už pinigus. Todėl Lietuvoje negalima tvarkytis užsienio pavyzdžiu. Lietuva, jo žodžiais, neturi pramonės, miestų, amatų, yra neturtinga. Žemdirbystė yra pagrindinis jos gyventojų verslas. Todėl žemės ūkis turi būti tobulinamas. Norint pereiti prie piniginių santykių, reikia panaikinti palivarkus. Bet kas garantuos, kad žemdirbiai sugebės užmokėti rentą pinigais. Valstiečiai neturi kapitalų, kad galėtų javus siųsti į užsienį ar vietoje iš jų varyti degtinę. Javų kainos nuolat keičiasi, todėl ir nuoma, mokama natūra, taip pat negali būti pastovi. Todėl, jo nuomone, vienintelė galimybė dvarui lieka sudaryti su valstiečiais sutartis dėl žemės nuomos už atodirbius arba lažą palivarke. Tai esanti geriausia žemės įvertinimo priemonė kiekvienu metu ir kiekvienoje šalyje¹⁸. Tai užtikrina dvarui pastovias pajamas iš žemės. Valstiečiai nebėgs iš dvaro į dvarą (naudodamiesi asmens laisve), jei dvarininkai sudarys su jais pakenčiamas nuomos sutartis. V. Strojnovskis pasisakė už valstiečių teisę palikti nekenčiamą dvarininką ir parduoti sodybą ir žemę kitam, kuris priims dvaro statomas nuomos sąlygas.

V. Strojnovskis siūlė normalizuoti dvaro pajamas iš žemės. Jo apskaičiavimu, 1/5 pajamų turėjo tekti valstiečio ūkio reikalams, 2/5 valstiečio pragyvenimui ir 2/5 — dvarui už žemę¹⁹. Jis pripažino nekilnojamo turto nuosavybę valstiečiams.

Kiek plačiau ties V. Strojnovskio teiginiais apsistojome todėl, kad jis tiksliausiai ir pilniausiai išreiškė Lietuvos liberaliosios dvarininkijos mintis.

Prieš baudžiąvą XIX a. pradžioje rašė ir S. *Oleškovičius*. Jo anoniminio kūrinio rankraštis liko nepaskelbtas²⁰.

Autorius kreipiasi į monarchą, kuris, jo nuomone, galėtų panaikinti luomų nelygybę ir teisę vienai klasei prisavinti kitos klasės asmens laisvę ir turtą. Tokia teisė prieštarauja žmogaus prigimčiai. Taip atsitiko todėl, kad tvirtesnysis nugalėjo silpnesnįjį, kas vėliau tapo papročiu ir teisėta forma. Pabaltijo gubernijų dvarininkai jau atsisakė savo valdžios valstiečiams, Lietuva šiam žygiui ruošiasi²¹. Autorius ir kreipiasi į Lietuvos dvarininkus, kurie savo veiksmais ir įtaka trukdė pradėtąjį darbą. Autorius daro platų istorinį ekskursą, aiškindamas, kaip išgalėjo baudžiaiva. Pagrindinį vaidmenį suvaidinę karo

¹⁵ Apie fiziokratą ir J. Strojnovskį žr.: A. Makarevičius, Ekonominės teorijos Vilniaus universitete 1783—1832 m., Vilniaus valst. V. Kapsuko un-to Mokslo darbai, t. XXXIV, Ekonomika, t. I, p. 113—139, V., 1960.

¹⁶ W. Stroynowski, O ugodach dziedziców z włościanami, Wilno, 1808, § 46, 48, 119 (Šios knygos rankraštis yra MACB, f. 9, b. 967, l. 15, § 23).

¹⁷ Ten pat, p. 39, 52—53.

¹⁸ W. Stroynowski, min. veik., p. 57.

¹⁹ W. Stroynowski, Ekonomika powszechna krajowa narodów, 1816, p. 37, 50.

²⁰ Myśli o poprawie stanu poddanych (VVUMB, F. 1, D1138a).

²¹ Čia turimas galvoje Vilniaus gubernijos dvarininkų pasisakymas prieš baudžiąvą 1817.XII.31 d. įvykusiame seimelyje.

belaisviai — vergai, paversti baudžiauninkais. Atstradus senjoro valdžiai, dalis laisvųjų valstiečių irgi pateko baudžiatvėnė priklausomybėn. Laisvė yra bet kurios civilizacijos požymis, o vergija ir baudžiava — barbariškumo.

Baudžiavos sąlygomis ir patys dvarininkai jaučiasi nesaugiai. Jie nuolat verčia bijoti ir baudžiauninkus. Todėl žemdirbystė ir dvarininkų interesai nukencėja. Baudžiava yra darbas be atlyginimo, o kiekvienas neatlygintas darbas atliekamas blogai. Todėl mūsų krašte mažai kas myli žemę, ir dvarininkai patiria daug nuostolių. Jie privalo visą laiką prižiūrėti ne tik savo, bet ir valstiečių ūkį. Jie privalo nuolat teikti valstiečiams paramą ir atsakyti už juos valstybei, sumokant valstybinius mokesčius.

Autorius pasiūlė tokias priemones žemės ūkiui pagerinti: 1) suteikti valstiečiams asmens laisvę ir teisę į kilnojamąjį turtą, leidžiant jiems bylinėtis dėl turto su visų luomų žmonėmis, 2) leisti valstiečiams pirkti žemės, 3) leisti valstiečiams keisti gyvenamąją vietą, 4) palikti abišales sutartis dėl žemės nuomos. „Daugiau valstiečiai negali iš mūsų reikalauti, o mes, atrodo, mažiau duoti negalime“ — pareiškė autorius²².

Pats autorius pažymėjo, kad kai kurie jo pasiūlymai sunkiai įgyvendinami. Iš kur valstietis ims pajamų bylinėtis su turtingu dvarininku? Valstietis gali išeiti ir jį palikti, — atsakė autorius. Iš dalies galima pagerinti valstiečių padėtį, sukūriant javų magazinus, iš kurių, reikalui esant, valstietis galėtų pasiskolinti grūdų. Tačiau, kol bus baudžiava, t. y. asmens nelaisvė, niekas negalės užtikrinti valstiečiams normalaus gyvenimo. Nei žmonių auklėjimas, nei policija, nei teismas neužtikrins teisėtumo. Todėl palaipsniui reikia naikinti „vergijos pančius“. Dvarininkai tai turi padaryti patys laisvu noru, o monarcho sostas duos savo sankciją. Visus sunkumus šiame darbe sudarys dvaro žemės įvertinimas ir mokesčio už ją nustatymas. Tam sunkumui pašalinti jis siūlė visų žemių kadastrą, kaip kad buvo padaryta Livonijoje. Bet tai labai brangiai kainavo. O praktiškai, žmonės patys žino žemės vertę ir kainą.

To meto spaudoje buvo rašoma, kad dvarininkams yra naudingiau naudoti samdomąjį negu baudžiatvėnė darbą. Šios idėjos Lietuvoje autorius buvo Vilniaus universiteto profesorius Mykolas Očapovskis (1788—1854)²³. 1812 m. Peterburgo Ekonominė draugija iškėlė klausimą dėl žemės įdirbimo, naudojant lažą ir samdomąjį darbą. Kaip spręsti šį klausimą Livonijos sąlygomis, atsakė P. Merkelis. M. Očapovskis išdėstė jo atsakymo turinį — jo teiginius dėl samdomojo darbo pranašumo prieš baudžiatvėnė ir papasakojo savo patyrimą, įgytą valdant Žemaitijoje Renavos dvarą²⁴. M. Očapovskis rašė, kad palivarko žemę jis įdirbo, naudodamasis samdomuoju darbu, ir reformavo lažą. Jis pasiūlė valstiečiams činčininkams įskaityti atliktą palivarke darbą į jų mokamą dvarui činčą. Dėl tokios menkos reformos ir visai nesumazėjus palivarko darbo palivarke apimties lažas jam tekainavęs trečdalį ankstesniojo lažo.

Jis rašė: „Žemdirbių išlaisvinimas nuo lažo atitinka prigimties teises, teisingumą ir pačiu geriausiu būdu dvarininkų interesus“²⁵. M. Očapovskis XIX a. pradžioje buvo vienas žymiausių Lietuvos agronomų, universiteto Agronomijos katedros profesorių ir praktikų, daugelio originalių darbų autorius ir agronominės literatūros vertėjas²⁶. Turint galvoje

²² Myśli o poprawie stanu poddanych, I. 49.

²³ M. Oczapowski, Czy pożytecznej jest dla właścicieli zarabiać grunta dworne pańszczyzną, czy najemnikiem?, Dziennik wileński, 1818, t. 1, p. 425—440.

²⁴ Ten pat, p. 437.

²⁵ Ten pat, p. 439.

²⁶ W. Staniewicz, Studia rolnicze w dawnym uniwersytecie Wileńskim, Wilno, 1934; J. Bieniarzówna, Korespondencja Michała Oczapowskiego, Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego, t. 1, Warszawa, 1957, p. 372—477).

žemdirbystės progreso poreikius, rašė jis, reikia naikinti baudžiavą, o žemdirbių darbą apšviesti mokslu, kuris išstumtų prietarus. Ta pačia dvasia prieš baudžiavą pasisakė ir to meto Lietuvos agronomas Pranciškus Paškevičius. Žemdirbystė Lietuvoje skursta, nes „valstiečių padėtis apverktina“. Lažas didėja ne todėl, kad geriau ėmė įdirbti ir tręšti žemę, o kad didėja palivarkai. Valstiečių priespauda — pagrindinė žemdirbystės smukimo priežastis²⁷.

3. Baudžiovos kritika spaudoje

To meto spauda darė didelį poveikį dvarininkams ir iš dvarininkų kilusiems inteligentams.

Masonai (1815—1821), kuriais daugiausia buvo dvarininkai, nors ir uždara organizacija, skelbė lygybės visuomenėje, laisvės ir tautų brolybės idėjas, religijos toleranciją, meilę artimui ir sąžiningumą. Vilniaus masonų draugijos įstatuose, pasirašytuose 164 narių, buvo pasakyta, jog šios draugijos tikslas yra „surasti nelaimingus ir teikti jiems pagalbą“ ir „visus žmones laikyti broliais“²⁸. Masonai taip pat siekė sudaryti visuomenės nuomonę, nepakenčiančią nelaisvės. Pažymėtina, kad vieni iš iniciatorių panaikinti Lietuvoje baudžiavą 1817 m. buvo masonai broliai *Mykolas-Zibergas* (1817 m. Vilniaus vicegubernatorius) ir *Liudvikas Pliačeriai*²⁹.

Dvarininkų obskurantizmas tapo Vilniaus satyrinių pajuokos objektu. Vilniaus „Šbravcu“ („Nenaudėlių“) draugija leido satyrinį laikraštį „Wiadoomości brukowe“ („Grindinio žinios“). 1817 m. sausio 27 d. jame buvo paskelbtas straipsnis, pavadintas „Mašina valstiečiams mušti“. Jame su liūdna ironija buvo rašoma, kad, nebaudžiant valstiečių, nieko gero neišeis. O baudžiant juos, prarandama daug laiko. Todėl ir reikalinga mašina valstiečiams mušti. 1818 m. tame laikraštyje (Nr. 71) buvo atspausdintas straipsnis apie tai, kaip šlėkta gali pralobti. Kelias nesudėtingas. „Išsinuomok kasmet didelius dvarus su turtingais valstiečiais, o per metus juos nualink, didindamas prievoles, ir prisiekiu, jog pirksi dvarą, jau nesiskolindamas pinigų“. Kas tokiam šlėktai kraštas, valstiečiai! Jis turi būti turtingas. 1819 m. laikraštyje (Nr. 159) buvo rašoma apie šlėktą, kuris, supykęs ir negalėdamas sumušti valstiečio, savaitę serga. Laikraščio puslapiuose buvo kritikuojama valganti ir gerianti, mieganti ir kortomis lošianti, nedirbanti jokio naudingo darbo, šlėkta. 1821 m. (Nr. 251) buvo išjuoktas dvarininkas, kuris atsisakė kaimyninio dvaro jam siūlomų lažo dienų vien todėl, kad valstiečiai, nušienavę pievą, galėjo pažeisti jo nuosavybės teises. Arba ten pat buvo pajuokta dvarininkė, įsakiusi valstiečiams pagal inventorių duoklę atiduoti vietoj

²⁷ Dziennik wileński, 1815, t. I, p. 366—542, t. II, p. 104—105, 243—258.

²⁸ MACB, f. 4, b. 485, l. 2a.

²⁹ S. Załęski, Jezuci w Polsce, t. V, cz. 1, Kraków, 1906, p. 315.

2 vištų 1 vištą su 10 viščiukų, bet ne rudenį, kaip paprastai, o pavasarį. Po to ji ėmusi šios duoklės reikalauti rudenį. Čia buvo pajuokta valstiečių prievolių didinimas.

Šubravcai satyra plakė šlėktos egoizmą ir jų savivaliavimą.

Vilniaus filomatų draugijos narių, valstiečių išlaisvinimo šalininkų, požiūrį į baudžiamos klausimą³⁰ geriausiai išreiškė poetas Adomas Mickevičius. Jo kūrinio herojus ponas Tadas kreipėsi į Zosę tokiais žodžiais:

„Aš žmogus, su manim visaip gali dar virsti.
Taigi geriau būtų, juos visus paliuosavus
Ir globon mūs' valstybės teisių atidavus.
Patys laisvi, neimkime ir jų varžyti,
Duokime jiems dabar nuosavybėn įgyti tuos laukus,
Ant kurių tiek daug pasidarbavo
Ir apšlakstė gausiai juosius prakaitu savo“³¹.

Žurnalo „Dziennik wileński“ puslapiuose buvo dažnai teigiama apie abipusę baudžiamos panaikinimo naudą. Jo puslapiuose sistemingai buvo skelbiami rašiniai, kritikavę baudžiamą³².

Publicistas ir mokytojas Pranciškus Gžimala (1790—1871) išvertė P. Štorcho veikalo „Politinės ekonomijos kursas“ (Cours d'Economie politique) skyrių „Apie neigiamą nelaisvės įtaką civilizacijai“³³, kuriame buvo iškeliami ta nauda, kurią teikia asmens laisvė. P. Gžimala taip pat paskelbė straipsnį „Apie užsienio valstiečių padėtį“³⁴, kuris buvo atsakymas anonimui Pravdinui, neigusiam progresą Vakarų Europos valstiečių gyvenime ir gynusiam baudžiamą carinės Rusijos santvarką. P. Gžimala gynė valstiečių asmens laisvę ir sutartį dėl žemės nuomos. Prieš baudžiamą šiame žurnale daugiausia buvo rašoma 1817—1818 m., kai dvarininkai svarstė baudžiamos panaikinimo klausimą. Prieš baudžiamą rašė V. Strojnovskis (1808 m.), P. Paškevičius (1815 m.), Ignotas ir Ignotas-Emanuelis Lachnickiai (1817 m.), Ignotas Šidlovskis (1818 m.), P. Gžimala (1818 m.), M. Očapovskis (1818 m.). Jie siūlė dvarininkams atleisti valstiečius iš baudžiamos ir, įvertinant žemės kainą, nustatyti valstiečių prievoles. Bet koks dvarininkų savivaliavimas buvo smerkiamas. Baudžiama neigiamai veikė civilizaciją, gyventojų skaičiaus didėjimą ir žemdirbystę. Dvarininkų ir valstiečių santykiai turi būti normuoti. 1817 m. žurnalo puslapiuose buvo paskelbtas valstiečių globos įstatymo projektas. Buvo skelbiama taip pat, kad dvarininkams net naudinga atsisakyti prievartinio lažo.

1816 m. žurnalo puslapiuose buvo ginčijamasi su Smurgainių kapitulos magistru, paskelbusiu laikraštyje „Pamiętnik warszawski“ (1816 m., Nr. 18) straipsnį apie lenkų papročių įtaką Lietuvoje. Anoniminis au-

³⁰ A. Markevičius, Filomatų socialinių-ekonominių pažiūrų klausimu, Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų Mokslo darbai, Ekonomika, t. 4, sąs. 1, V., 1963, p. 35—50.

³¹ Adomas Mickevičius, Ponas Tadas, vertė K. Šakenis, K., 1924, p. 309—310.

³² Dziennik wileński, 1805—1830.

³³ Dziennik wileński, 1818, t. IV, p. 321—348.

³⁴ Dziennik wileński, 1818, t. I, p. 574—591.

torius atsakė magistrui, jog Lietuvoje jau seniai žinoma valstiečių „liberalinės sutartys“ su dvarininkais ir kad ir šiandien Žemaitijoje egzistuoja „tikrasis liberališkumas“ ir laisvos sutartys.

Antibaudžiaviniai straipsniai buvo skelbiami ir kituose to meto leidiniuose.

Dvarininkas, filosofas, švietėjas *Ignotas Lachnickis* (1755—1830) gynė valstiečių laisvę ir žemės nuomos sutartį³⁵. Jis, veikiamas fiziokratų idėjų, teigė, kad žemės ūkio kraštas nukenčia, atitraukdamas savo gyventojus į miestus, o klasė, gyvenanti iš žemdirbio darbo, jį žlugdo³⁶. Jo giminaitis, taip pat studijavęs Vilniaus universitete filosofiją ir dalyvavęs literatūriniame darbe *Ignotas-Emanuelis Lachnickis* (1793—1826) gynė valstiečių asmens laisvę, lažo panaikinimą, činčo įvedimą ir žemės nuosavybės suteikimą valstiečiams. Tai buvo pačios radikaliausios idėjos to meto visuomenėje, kurias įgyvendino tik 1861 m. valstiečių reforma³⁷.

1818 m. savaitraštyje „Tygodnik wileński“ buvo paskelbtas Žemaitijos dvarininko ir aktyvaus 1794 ir 1830—1831 m. sukilimo dalyvio, masono ir valstiečių išlaisvinimo šalininko Vladimiro *Gadono* (1775—1842) eilėraštis apie sunkų valstiečių gyvenimą. Senas dvaro inventorių — baudžiavos liudininkas — parodė grįžusiam iš tolimų kelionių ponaičiui, kad jis, išmokslintas ir apsišvietęs žmogus, yra baudžiauninkas, o jo ponas įsakė jį sukaustyti ir tyčiojosi iš jo — „bėglys-mokslininkas“. Šią tragediją senas valstietis papasakojo savo anūkui³⁸.

Šio savaitraščio puslapiuose buvo propaguojama šlėktos tarpe mokslo, amatų ir pramonės reikalai, šlėktai buvo siūlomi peraugimo į buržuazinę visuomenę keliai.

1817—1818 metų liberalinis sąjūdis praėjo. Apie baudžiąvą buvo uždrausta ir rašyti, ir šnekėti. Žurnalai ir laikraščiai nustojo rašę apie laisvę. Liberaliąją mintį, vyravusią Peterburge Aleksandro I ir jo jaunų draugų laikais, pakeitė baudžiavinis režimas. Tai atsiliepė ir Lietuvoje. Vilniaus žurnalai ir laikraščiai nutolo nuo socialinių klausimų ir ėmė spausdinti medžiagą apie žmonių auklėjimą ir moralę. Reakcijos pradžioje, 1820 m., pasirodė Vilniaus generalgubernatoriaus 1820 m. pradėtas leisti labdarybei skirtas laikraštis „Dzieje dobroczynności“³⁹. Žurnale buvo spausdinami straipsniai moralės, religijos ir dvarininkų reikalais.

³⁵ Ign. Lachnicki, Biografia włościanina nad brzegami Niemna powyzej Łosośny mieszkającego, Warszawa, 1815, p. 48, 107.

³⁶ Ten pat, p. 217.

³⁷ O uwolnieniu poddanych w dobrach 71. (Wyiątek z dzieła napisanego y języku niemieckim przez Ludwika Henryka Jakoba, z powodu podanego zapytania przez Wolne imperatorskie towarzystwo ekonomiczne „Czy pożyteczniej dla właścicielów w Rosyji chłopów uwalniać, czyli też w poddaństwie trzymać“. Pamiętnik magnetyczny wileński, 1817, t. II, p. 248—274.

³⁸ Tygodnik wileński, 1818, t. IV, p. 214—218.

³⁹ Vilniuje 1820—1824 m. jo iš viso išėjo 12 numerių (MACB, $\frac{L-19}{1578}$). Šiame žurnale rašė ir žinomas kaimo švietimo šalininkas Jonas Chodzka (1777—1851). Jis siūlė įvesti ketverių metų valstiečių vaikų mokymą, bet valstiečių luomo ribose, atskirai nuo mokyklų, skirtų šlėktos vaikams.

Baudžiavos naikinimo projektai ir jų svarstymai, vykę XVIII a. pab. ir XIX a. pr., buvo bendro ūkinio pakilimo rezultatas. Dvarininkus veikė ir tai, kad kaimyninėse šalyse — Austrijoje, Prūsijoje, Lenkijoje — ir net kitose Pabaltijo gubernijose buvo naikinama baudžiava. Todėl neatsitiktinai išvalgesnieji Lietuvos dvarininkai patys atsisakė baudžiavos ir suteikė savo valstiečiams asmeninę laisvę.

Baudžiavos panaikinimo klausimas buvo imtas svarstyti net dvarininkų deputatų suvažiavimuose. Vilniaus gub. dvarininkų suvažiavime 1817.XII.31 d. buvo nuspręsta prašyti carą Aleksandrą I leisti dvarininkams patiems naikinti baudžiavą. Tik prasidėjusi Rusijoje reakcija atidėjo baudžiavos klausimo sprendimą iki 1857 m., kai Aleksandras II pats kreipėsi į Lietuvos dvarininkus ir gavo jų pritarimą naikinti baudžiavą. 1857 m. valstiečių reformos projektas, pasiūlytas Lietuvos dvarininkų, buvo čia mūsų aptarto XIX a. liberalinio sąjūdžio atgarsis.

4. Išvados

1. Švietėjų literatūra Lietuvoje ne tik neigė baudžiavą, kritikavo dvarininkų žiaurumą, bet ir bandė sukurti naują, žmogaus protu paremtą, ideologiją. Lietuvoje ši ideologija dar nebuvo priešpastatoma teologiniam žmogaus pareigų ir teisių supratimui.

Švietėjai — M. Karpovičius, G. Kniaževičius, M. Kuženeckis, K. Kalinskis, J. Sniadeckis, K. Bohušas ir kt. skelbė žmonių lygybę, teisingumą ir paprastų žmonių švietimą ir asmens laisvę. Jie neigė feodalinę priklausomybę ir siūlė palaipsniui sukurti harmoningą visuomenę. Visų šių siūlyimų turinys buvo buržuazinis.

2. XVIII a. pab.—XIX a. pr. Lietuvoje plito ekonominės prancūzų fiziokratų idėjos. Prancūzų fiziokratai reikalavo visiems žmonėms ne tik laisvės, bet ir nuosavybės teisių. Nors ir Lietuvoje fiziokratizmas reiškėsi kaip antibaudžiavinė ideologija, kaip mokymas apie valstiečių laisvę ir švietimą (žymiausias fiziokratas buvo V. Strojnovskis), tačiau Lietuvoje nebuvo sukurta aiški ekonominė teorija apie baudžiavinių santykių pakeitimą naujais santykiais, pagrįstais pilietine laisve ir privačia žemės nuosavybe. Lietuvos fiziokratai žemę pripažino išimtinę dvarininkų nuosavybe, o valstiečių asmeninę laisvę jie rėmė jų teise nuomoti iš dvaro žemę. Tokia žemės nuoma, pasak V. Strojnovskio, turėjo remtis atodirbiais dvaro žemėje.

3. Baudžiavą to meto spaudoje kritikavo žymesnieji Lietuvos publicistai. Didelę įtaką jiems darė Vakarų Europos šalyse plintančios idėjos, kurios galėjo būti pritaikomos ir Lietuvoje. Baudžiava buvo kritikuojama dėl krašto žemdirbystės atsilikimo (H. Paškevičius), dėl visuomenės moralės smukimo (I. Lachnickis, A. Gžimala, I. Šidlovskis), apskritai dėl krašto ūkinio progreso nebuvimo (M. Očapovskis). Nors baudžiavą kritikavo nežymi visuomenės dalis, ši kritika darė poveikį ir vertė dvarininkus ieškoti naujų ūkininkavimo būdų.

КРИТИКА КРЕПОСТНИЧЕСТВА В ЛИТВЕ В КОНЦЕ XVIII В.— НАЧАЛЕ XIX В.

М. А. Ю Ч А С

Резюме

Главное внимание уделяется анализу идей просветителей и представителей физиократов Литвы.

Литература эпохи просвещения не только отрицала крепостничество, а также мракобесие и жестокость дворян, но и пыталась создать новую идеологию. В Литве эта идеология еще не была противопоставлена теологическому понятию обязанностей и прав человека. Просветители провозглашали равенство людей, правдивость, необходимость просвещения простых людей и предоставления затем им личной свободы. Они предлагали создать гармоническое общество, отрицали феодальную зависимость и крепостнические порядки. Содержание их предложений было буржуазным. Анализируются антикрепостнические взгляды наиболее известных представителей просветителей Литвы М. Карповича, Т. Княжевича, М. Куженецкого, Я. Снядецкого, К. Калиновского, К. Богуша и др.

Физиократизм в Литве, в отличие от стран Западной Европы, проявился как антикрепостническая идеология, как учение о свободе крестьян и их просвещении. Наиболее видными представителями физиократов в Литве были братья Ероним и Валериян Стройновские.

В Литве, однако, не было создано ясной и обоснованной экономической теории о замене крепостных отношений арендными или основанных на частной собственности отношениями. Теория личной свободы крестьян основывалась на предположении об исключительной собственности дворян на всю землю. Арендные отношения лично свободных крестьян и дворян должны были основываться на отработках.

Крепостничество критиковали и публицисты того времени. Ее критиковали с точки зрения отсталости земледелия (г. Пашкевич), общественной морали (И. Лахницкий, А. Гжимала, И. Шидловский), необходимости общего хозяйственного прогресса (М. Очаповский). На воззрения литовских публицистов оказывали большое влияние идеи, распространенные в то время в странах Западной Европы. Эти идеи нашли свое конкретное применение в Литве и заставили более дальновидных дворян искать новых форм ведения хозяйства.